

UDK 391.2(497.6 Livno)
391.4:687.45](497.6 Livno)
Izvorni znanstveni članak

Jela VRDOLJAK

TRAGOM JEDNOGA OGLAVLJA

Tema oglavlje, konkretno kape počelice, privukla je autorovu pozornost upravo zbog oskudnosti podataka o njoj u literaturi ali i činjenica da je na terenu potpuno zaboravljen ovaj dio seoskog odijela. Prikazana je analiza jednog oglavlja usporedno s prikazom sličnosti nazivlja i funkcije ovog dijela nošnje u drugim mjestima Bosne i Hercegovine ali i Hrvatske. Na osnovu arheoloških istraživanja i s pomoću kulturno-povijesnih činjenica dolazimo do važnih otkrića o porijeklu i starini ovakvog oglavlja. Predstavljeno je jedno stanje ovog dijela narodne nošnje u njegovoј posljednjoj fazi, nakon što je stoljećima čuvana i prenošena ona odjedanput nestaje.

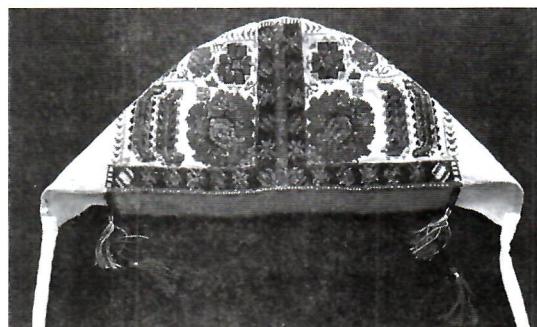
Ključne riječi: žensko oglavlje, počelice, kulturno-povijesne veze, Livno.

Osnovna funkcija nošnje je da štiti, razlikuje i uljepšava onoga koji ju nosi. Kod žena je nošnja kao sredstvo uljepšavanja vidno izraženija nego li kod muškaraca. Žena se uljepšava kako u svečanim prilikama tako i u slobodnim trenucima da bi privukla na sebe pažnju. Razlika u nošnji između udane i neudane žene je način da se ukaže na njihov različit status i postoji kao nepisano pravilo unutar jedne zajednice koje je istovremeni odraz strukture tradicijskog mišljenja.¹

Za livanjski kraj, kao dijelu dinarskog areala, karakteristična je težnja da se bogatstvo i blagostanje upravo dokaže ne toliko brojnim varijantama koliko u obilju finog ukrasa u ruhu. Nošnja je jako dotjerana jer je ona upravo izraz blagostanja koje je čovjek u ovim krajevima kroz prošlost uvijek nosio sa sobom. Sav se imetak sastojao u pokretnim dobrima, u

¹ S. BRAICA, Nošnja i moda, Retorikom starih u Carstvu Znakova, Ethnologica Dalmatica, Split, 1998., str. 34-39.

blagu koje je kretalo za pašom i u onome što je čovjek mogao nositi slijedeći ga.² Osobitost je svake seljačke likovne umjetnosti, upravo činjenica da tvorbe izvode sami seljaci svojom ručnom vještinom držeći se baštinjenih oblika, motiva, tehnika ali i primajući pored toga dosta novoga od drugdje i stvarajući samostalno novotvorine; što izrađuje tvore sami sebi uglavnom za svoje potrebe. Narodna se umjetnost označuje kao kolektivna, što se tumači time da je ne stvara jedan nadareni pojedinac, nego čitav krug ljudi koji čini jedan kolektiv. Ali je isto tako obrnuto, narodna umjetnost u velikoj mjeri individualna, jer svaka novotvorina nastaje iz poticaja nutarnje stvaralačke težnje pojedinca i s njom povezane sposobnosti stvaranja.³

Sl. 1. *Počelica, inv. br. 646.*

Sl. 2. *Počelica, inv. br. 643.*

Ovdje ćemo se pozabaviti jednim dijelom nošnje: oglavljem koje se sastoji od kape, vidno ukrašene i vrlo znakovite (sl. 1 i 2). Značajno je za njih, tek prema istraživanju u ovom radu, da su ih nosile žene na dan vjenčanja i neko vrijeme iza udaje. Pokrivalo glave bilo je važna oznaka dobi i statusa, prijelaza iz jednog stupnja u drugi viši. Način nošenje također je bio identifikator društvene skupine kojoj pojedinac pripada. Takve se neke oznake mogu shvatiti i kao simbolični izražaji kojim čovjek dokazuje svoju čovječnost i društvenost i povrh svega ljudsku egzistenciju. Spomenute kape dio su fundusa etnografske zbirke Franjevačkog muzeja

² J. RADAUŠ-RIBARIĆ, *Narodne nošnje Hrvatske*, Zagreb, 1975.

³ M. GAVAZZI, *Hrvatska narodna umjetnost*, Zagreb, 1944., str. 5-6.

i galerije Gorica Livno a zbog njihove važnosti i stanja u kojem su se nalazile, svih dvanaest kapa su u 90. godinama podvrgnute restauratorskom zahvatu. Nalaze se u knjizi inventara upisane pod inv. br. 642 do inv. br. 653, sa približnim dimenzijama 21 33 cm. Gotovo su sve izrađene istom tehnikom vezenja, sličnih likovnih motiva u ukrašavanju, tako da su svjedočanstva jedne šire društvene zajednice.

Izrađene su tehnikom tkanja od lanenog materijala, ukrašene vezenim vegetabilnim i geometrijskim motivima, a pri dnu je prišivena crvena *čoja* na čijim krajevima vise kite. Na vrhu su namrskane i spojene a otraga su razrezane sa vezicama za pričvršćivanje. Po sredini su izvezene crnim koncem s motivom tzv. *pružanke*,⁴ te crvenom bojom u vezu cvjetnih motiva i u manjoj mjeri ostalih boja te uz dominaciju biljnih naspram geometrijskih, odnosno geometriziranih biljnih motiva. One su u nekim slučajevima pravi primjerak polikromnog svilenog veza što je prema Gavazziu pokazatelj recentnosti naspram starijih primjeraka koji odišu jednostavnošću tamnijih boja.⁵

Naše kape su sakupljene po dijelovima livanjskog polja i pohranjene u zbirku Franjevačkog samostana pod nazivom *počelice*, odnosno kape koje su "nosile djevojke", bez bilježenja koja danas prate jedan etnografski predmet, te su pod tim nazivom naknadno inventirane.⁶

U terenskom ispitivanju nije bilo potvrde ovakvom nazivu te je preostalo jedino istraživanje putem objavljenih izvora. Na početku navodim Gavazzieu knjigu *Hrvatska narodna umjetnost* iz 1944. god., u kojoj autor bilježi jedan sasvim drugačiji naziv uz dvije fotografije ženskih kapica, odnosno naših počelica, kratko objašnjenje: "Ženska kapica (*privelač*) vezena. - Srđevići kod Livna (Bosna)."⁷ Takva jedna sasvim nova informacija osvjetljava dotada potpuno nejasan opis ženskog oglavlja u monografiji o Livnu, gdje se u okviru narodne nošnje govori o svadbenom oglavlju kojeg su činili *kovrljak* ili *kolobar* odnosno vrsta obruča od loze obložena platnom oko kojeg je dolazio svilom vezeni *podvezač*, a preko njega *privelač*, a povrh svega na tjemenu se stavljao niz špioda sa privjescima. I takva rekonstrukcija sredinom prošlog stoljeća je napravljena uz pomoć malog broja žena koje su se još ponešto sjećale ovakvog oglavlja, a kojeg

⁴ M. Gavazzi uz objašnjenje slike br. 12 tako naziva motiv izvezen po sredini crnim koncem zatvarajući pravi kut na lijevoj i desnoj strani.

⁵ M. GAVAZZI, nav. dj., str. 12.

⁶ Franjevački muzej i galerija gorica Gorica, osnovan je 1995. i naslijedio je cjelokupni muzejski inventar i prostorije Franjevačkog samostana.

⁷ M. GAVAZZI, nav. dj., str. 12.

je već u to vrijeme zamijenila crvena kapica inače oglavlje djevojaka. Preko kapice se stavljao *barundžuk* i s desne strane perjanica od paunova perja - *perla*.⁸

Nakon ponovljenog terenskog istraživanja, i s novim činjenicama da se radi o oglavlju mladenke, kazivačica Perka Šarušić, rođ. 1920. god., tvrdi da se ne sjeća takve kapice ali se sjeća pričanja svoje majke koja je nakon što se iz "donji" sela⁹ udala u selo bliže gradu i u kojem je morala skinuti "svoje" oglavlje jer se u tom mjestu takvo što više nije nosilo. No niti u tim "donjim" selima nikome nije bio poznat naziv i funkcija ovakve kape, dok je naziv *kolobar* ili *kovrljak* ostao poznat i koristio se u svadbenom oglavlju još do sredine prošlog stoljeća. Na pitanje *od čega se sastojalo mladenkino oglavlje*, sve su imale gotovo ujednačene iskaze: od crvene čohane kapice sa *cavancikama*, *barundžukom* i *perлом*.

Proučavajući susjedne krajeve na slično oglavlje upućuje i podatak iz Poljica, gdje su udane žene nosile *obluk* opletten od slame, koji se sprijeda priveže našupljkicom *podvezacem*, a otraga *privezačem*, tako da se ne vidi slama. Nosi se jednu godinu poslije udaje i to u svečanim prilikama. Dok su starije žene u nekim selima nosile bijelu *privetacu* ispod koje je crvena čoja zvana *počelica*.¹⁰ Ovdje se vidi sličnost sa livanjskim oglavljem gdje *obluk* odgovara *kovrljaku* sa istim nazivima za pokrivala a *počelica* i crvena čoja livanjskoj *bošći* i *šudaru* odnosno nošnji udanih starijih žena.¹¹ Nevjesta u dijelu Splitske zagore na dan vjenčanja već ima nošnju udane žene i oglavlje kojeg čine *kovraljak*, *počelica* i *okruga*, *krpa*¹² a slično oglavlje prepoznajemo u nošnji Imočanki.¹³

Sličnosti se mogu vidjeti i u susjednim krajevima, tako i na Kupresu čija je nošnja najsličnija livanjskoj. Jedna od razlika između srpskih i hrvatskih žena, između ostalog je i nošnja na glavi. Hrvatske žene nosile su svilom vezene *počelice* (*podvezacē*) i vezene krpe na glavi. Izrađene su od lanenog platna, ornamentirane vegetabilnim motivima sa dominantnom crvenom bojom. Nosi se tako da se postavi karton ispod nje a preko se

⁸ Z. ČULIĆ, "Narodna nošnja", Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, NS, svz. XV-XVI, Sarajevo, 1961., str. 163.

⁹ Naziv za sela koja se nalaze u zapadnom dijelu Livanjskog polja.

¹⁰ F. IVANIŠEVIĆ, "Polica", Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, svz. 2, Zagreb, 1903., 321-325.

¹¹ Z. ČULIĆ, nav. dj., 1961., str. 178.

¹² D. ALAUPOVIĆ-GJELDUM, "Običaji i vjerovanja pri sklapanju braka u dijelu Splitske zagore", Ethnologica Dalmatica, 4-5, Split, 1995./1996., str. 71.

¹³ J. FORJAN, "Pučko odijevanje u Imotskoj krajini početkom 20. stoljeća", Etnološka tribina 25, Zagreb, 2002., str. 130.

prebac i vezena krpa te se tako nosi uglavnom u svečanim prilikama.¹⁴ Dok su u Duvnu žene “nosile nekakvu veliku kapu sličnu što nose rišćanski popovi. Bile su od debelog kartuna smotane i platnom obšivene, a po platnu svakako nakićene sa paricam, špiodam, cvičem itd”,¹⁵ a u novijim istraživanjima za ovaj kraj se bilježi da su žene nosile bijele pletene kape sa crvenim platnom¹⁶ slično kao i u humskim nošnjama Hercegovine gdje su se nosile bijele pletene kape sa motivima šarenih očiju ili crvene kape, te bijele platnene *potkapice*.¹⁷

I u Donjoj Rami žena kad se uda nosi *poćelicu* napravljenu od grubog platna i široku 20-tak cm. Pošto se naveze (svilenim a kasnije i pamučni koncem) presavije se na pola te se sašiju ivice na onoj strani koja će doći na potiljak. Motivi na *poćelici* su: *vodica* sredinom, a ostalo *križići*, *cvitovi* i grane. *Poćelica* se nosi tako da se uzme dio starog fesa na koji se prišije dva prsta širok obruč te se veže na tu kapu.¹⁸

Zabilježeno je da su *poćelicu* osim u okolici Rame i Konjica¹⁹ nosile žene u središnjoj Bosni.²⁰

Mlade udane žene u oraškom kraju nose kapice - *pocalice* bogato navezene raznobojnim koncima omotane uskim crvenim komadom platna - *svezačom*.²¹

U Sesvetskom je Prigorju postajala tradicija da se oglavljem odnosno *poculicom* i *pečom*, koje se prvi put stavi na glavu na svojoj svadbi i nosi do smrti, stavljalo na znanje da se radi o udatoj ženi.²²

¹⁴ Z. MARKOVIĆ, “Narodna nošnja na Kupresu”, GZM u Sarajevu, n.s., IX, Sarajevo, 1954., str. 95.

¹⁵ R. JOLIĆ, Duvno kroz stoljeća, Tomislavgrad - Zagreb, 2002., str. 477.

¹⁶ M. ŠILIĆ, “Narodni plesovi, pjesme i običaji Hrvata sjeverne Hercegovine, Završja i Kupreške visoravni”, 2003., str. 222.

¹⁷ S. BAJIĆ, “Osnovne karakteristike tradicijske seoske nošnje u Hercegovini”, GZMBiH, n.s., svz. 48/49, Sarajevo, 2000., str. 20-50.

¹⁸ M. FILIPOVIĆ, “Narodna nošnja u Rami”, GZM u Sarajevu, n.s., VI, Sarajevo, 1951., str. 128.

¹⁹ M. ŠILIĆ, nav. dj., str. 105, 164.

²⁰ Z. MARTIĆ, “Vezak vezla, niz Bosnu gledala”, Tradicjsko odijevanje i nakit Hrvata Bosne i Hercegovine iz zbirke samostana i duhovnog centra Karmel sv. Ilike, Buško Jezero, Zagreb, 2005., str. 32-38: Osnovni dijelovi oglavlja udanih žena su kapa-*pocalica*, fes i preko nje marama. U okolici Žepča, žena nosi visoko oglavlje tzv. koturaču koje se dobije tako što se na fes našije kolut od tanjeg ljeskovog pruća preko kojeg se prebac i krpa. U Kraljevoj sutjesci *poćelice* su crne kape na potiljku, slično kao u župi Čemerno, dok je u Travniku to manja marama sa resama preko koje se veže marama krpa.

²¹ ISTI, 2005., str. 50.

²² J. VONDRAČEK-MESAR, “Oglavlje udate žene u Sesvetskom prigorju”, Muzej prigorja, Sesvete - Zagreb, 1999.- 2000., str. 1.

Naziv *počelica* osim za kapu koristi se i za nakit koji žena nosi na sam dan svadbe kod Srba u Popovu polju,²³ te u okolini Sarajeva gdje su udane žene nosile *počelice* od dukata koji su padali na čelo.²⁴ U Livnu su muslimanske djevojke i udane žene nosile *počelice* kao niske od dukata ili turskih novčića.²⁵

Do sada prikazana građa svjedoči da je ovakvo oglavlje pripadalo ženama mlađe dobi odnosno mlađenkama i tek udanim ženama koje očekuje majčinstvo i svakako se nalaze na prekretnici dotadašnjeg načina života. Kako je takvo jedno starije oglavlje zamijenjeno novijim i to crvenkapom i paunovim perjem koje se nosilo u istim prilikama kao i prethodno oglavlje, nameće se pitanje da li su naše vezene kapice odnosno njihovi motivi imali istu ulogu, odnosno apotropejsku?

Naime, paunovo perje na kapici imalo je magijsku službu da svojim šarenim okom štiti mlado stvorenje od utjecaja zlih sila i uroka,²⁶ a isto tako crvena boja imala je ulogu zaštite od loših namjera, sila i uroka.

Iz vjerovanja proizašlim iz podložnosti kose urocima što uvjetuje različite ukrase i pokrivala za glavu, slijedi da je pokrivalo za glavu istodobno i zaštitnik onoga koji ga nosi. Ta funkcija je najviše izražena u obrednim kostimima kad su razni ukrasi, magijski simboli apotropejskog značenja, sastavni dio pokrivala za glavu.²⁷ Promjena frizure, stavljanje kapice udatoj ženi itd. prema etnološkim istraživanja upućuju na vrijeme iz praslavenske zajednice. Promjena odjeće i oglavlja kao tradicijski čin imala je za cilj pokazati da je djevojka postala već udana žena i da je nastupilo novo bračno stanje.²⁸

Posebnost starije tradicijske odjeće mlađenaca, osobito mlađenke, etnolozi su tumačili raznim magijskim svrhama, kojim je namjera bila da zaštitite i odbiju zle utjecaje pomoću šarenila i posebno crvene boje. U mlađenkinom oglavlju koncentriran je najveći dio simboličnih i magijskih poruka i značenja. Po njemu se mlađenka poznaće, ali on je i štiti, te iskazuje njezin prijelazni status između djevojaštva i staleža udatih žena.²⁹

²³ S. BAJIĆ, nav. dj., 95.

²⁴ Z. MARKOVIĆ, "Narodna nošnja iz okoline Sarajeva", Narodne igre Bosne i Hercegovine, p. z., Sarajevsko Polje, 1950., str. 33-35.

²⁵ Z. ČULIĆ, nav. dj., 1961., 174.

²⁶ J. RADAUŠ-RIBARIĆ, Narodne nošnje Hrvatske, Spektar, Zagreb, 1975.

²⁷ V. ČULINOVIC-KONSTANTINOVIC, "Oglavlja kao simbol društvenog statusa", Etnološka tribina 21, Zagreb, 1998., str. 241.

²⁸ Z. VITEZ, Mlađenka u hrvatskim svadbenim tradicijama, Zagreb, 1996., str. 87.

²⁹ ISTI, str. 87.

Iz činjenice da su zadruge i zajednice čuvale tradicijske odnose a time i način odijevanja kao sustav kompleksnih oznaka pripadnosti³⁰ slijedi i logična posljedica da je i nestanak ovog starog oglavlja usko povezan sa raspadom obiteljskih zadruga (*zajednica*), a s time i svaka mogućnost žena da se bave zahtjevnim rukotvorstvom. Istovremeni tehničko-tehnološki napredak i razvitak trgovine čine tvornički materijal lako dostupnim te na taj način polako uzima mjesto dotadašnjem domaćem materijalu i izradi.

Koliko je ovakvo ili slično oglavlje bilo zastupljeno i u našoj prošlosti može se vidjeti iz arheoloških istraživanja i s pomoću nekih kulturno-povijesnih činjenica.

Arheološkim istraživanjem srednjovjekovne nekropole u Grborezima u centralnom dijelu Livanjskog polja u nekoliko grobova pronađeni su ostaci tekstila. U jednom grobu je na čelu i oko glave nađena dijadema od pločica na platnu, a u dva su dijelovi ženskih kapa i vrpci, vrlo sitni fragmenti brokata uz ostali nakit što je istražitelja Bešlagića navelo na zaključak da je tekstil bio vezan s nakitom. Kape predstavljaju primjerke čipkarske umjetnosti, rađene tako da su niti naknadno provlačene kroz mrežastu čipkastu podlogu. Tekstil je pripadao imućnjem sloju ondašnjeg stanovništva više nego li prosječnom i općenarodnom te ga smješta u vremenski raspon od 12. do 15. st. Autor uviđa sličnosti ovog tekstila sa nalazima groba ispod stećka u dolini Neretve i kamenom sarkofagu iz Bile kod Travnika gdje su pronađeni komadi finijeg tekstila koji je prekrivao lice. Na kraju ovog dijela donosi tvrdnju da je i “nedavnim etnografskim istraživanjima u livanjskom polju ustanovljeno da su žene u tom kraju ranije nosile na glavi kapicu...”³¹

Pokrivanje glave kapom sličnog oblika kao naša *počelica*, kao praksa koja je bila prisutna i u 14. st. i na širem području, uočava se na portretu ktitorice u crkvi u Donjoj Kamenici, koja je uzeta za primjer da se dokaže funkcija dijadema iz Grboreza kao jedinog ostatka jedne bogate kape.³² Iz ovog zaključujemo da su kapa i nakit činili jednu cjelinu u srednjovjekovnom načinu oblačenja imućnjeg sloja stanovništva dok krajem prošlog stoljeća nailazimo na odvajanje kape i nakita za koju se koristi isti naziv *počelica*. I M. Gušić, kod naših *počelica*, u rasporedu veza s trokutom iznad čela koji odgovara položaju kapice, vidi oblik dijadema.³³

³⁰ Z. ČULINOVIC-KONSTANTINOVIC, nav. dj., str. 240.

³¹ Š. BEŠLAGIĆ, Grborezi, srednjovjekovna nekropola, Sarajevo, 1964., str. 86-88.

³² N. JAKŠIĆ, “Nakit 14. stoljeća u Hrvatskoj i Bosni”, RFFZd, svz. 23 (10), 1983./84., Zadar, 1984., str. 334(114).

³³ M. GUŠIĆ, nav. dj., str. 180.

Već spomenutu kapu iz Bile obradila je Irma Čremošnik. Pronađena kapica se sastoji od čipkaste materije sivozelenih i smeđih niti i postave od svile. Autorica oblik kape naziva *scuffia*,³⁴ a pokrivala je cijelu glavu i uši te se vezala ispod brade. Nalaze se prije kod muškaraca, a žene ih nose osobito često u 15.st. kada je bila moda potpuno pokrivati kosu kapom. Za takav običaj nalazi vezu u crkvenom običaju koji vuče porijeklo još od apostola Pavla koji obraćajući se Korinćanima u prvom pismu daje upute ženama da pokrivaju glavu. Takav čin simbolizirao je ovisnost žene od muža koji je jedini mogao da vidi ženu nepokrivenu.³⁵

Autorica u nalazu iz Bile vidi oblik kape koji se sačuvao u našoj narodnoj nošnji i koji je u naše krajeve dospio vjerovatno iz Italije gdje se i najviše susreće. Uspoređuje takvu kapu sa kapama u narodnoj nošnji iz Dalmacije i posebno sa *počelicama* iz Kupresa³⁶ i datira je prema ostalom nalazu između 15. i 16. st. s pretpostavkom da je izrađena u domaćim radionicama. I na kraju uspoređuje kapu iz Bile oblikom i tehnikom izrade s udovičkom kapom iz Dobrote kod Kotora,³⁷ u kojoj M. Gušić zbog upotrebe svilenih niti vidi prastaru mediteransku baštinu i koja se predajom očuvala do naših dana, a izrađena je istim preplitanjem niti kako je to poznato u osamljenim slučajevima u sjevernoj Hrvatskoj pod nazivom *jalba*.³⁸ Nešto kasnija etnografska istraživanja u samoj takvoj tehnici izrade vidi praslavensko nasljeđe koje se također zadržalo ponegdje do sredine prošlog stoljeća.³⁹

Na takvu se kapicu vjerovatno stavljao pokrivač ili veo, kako je to bio opći način u složenom priboru za žensku glavu u doba kasnogotičkih odjevnih oblika. M. Gušić prepostavlja da je umjesto uobičajenih arapsko-turskih naziva ovakva pokrivača nosila različite, u mnogome izgubljene nazive. Jedan od tih naziva je *peča*, riječ što se u istom značenju nalazi

³⁴ B. KLAJĆ, Rječnik stranih riječi, Zagreb, 1984.: **skuvija, tal**, vrsta kape; **škufijica tal**, (scuffietta) ženska kapica.

³⁵ I. ČREMOŠNIK, "Srednjovjekovna kapa iz bile kod Travnika", GlZMS, n.s., svz. VII, Sarajevo, 1952., str. 115-116.

³⁶ Prema fotografijama vidi se i da su hrvatske žene oko Travnika imale slične kape kao u Kupresu i Livnu, Rami..., vidi Z. ČULIĆ, "Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini", Zagreb, 1965.: T XV; i M. KARANOVIĆ, "Vođa kroz Etnografski muezj", GZM Kraljevine Jugoslavije, god. LI-1939.: T XVII.

³⁷ I. ČREMOŠNIK, nav. dj., str. 116-118.

³⁸ M. GUŠIĆ, nav. dj., str. 95.

³⁹ N. EKCHEL, "Jalba - Tehnika pletenja ženskih kapica", Etnološka tribina 9, Zagreb, 1986., str. 70*. Naziv jalba prema tumačenju lingvista ima korijene u njemačkom jeziku sa značenjem kapa, a na području sjeverozapadnog Pokuplja taj se naziv odnosi na kapicu - poculicu, str. 67.

u sjevernom primorju i u Posavini. Smatra da *peče* u obliku manjeg pravokutnika od svile ili od platna, u izvorima od 13. do 15. st., odgovaraju našoj livanjskoj (i kupreškoj) marami ili *bošći*, i tako ovo oglavlje vremenski određuje krajem srednjeg vijeka.⁴⁰

I upotreba krutog podloška svojstvenog oglavlju srednjeg vijeka govori o dalekom porijeklu ovakve vrste kape.⁴¹ Pokrivanje glave udate žene prastari je običaj i u vezi je sa sasvim prvotnim slavenskim inventarom, gdje se naziv *počelica*, *poculica* može tražiti u velikoruskome počel. Europa je u kasnija stoljeća napustila ove oblike (kapa i prevjes) kao zastarjele dok ih naši krajevi zadržavaju kao ustaljen običaj.⁴²

Turskim osvajanjem Balkanskog poluotoka u 15. st. s granicom u neposrednom primorskom zaleđu, gubi se korak s odjećom stilskih epoha europskih naroda i ostaje u kasnogotičkom duktusu sve do potpunog nestanka početkom prošlog stoljeća,⁴³ čiji su posljednji primjerici u livanjskom kraju upravo naše kape *počelice*. U njihovom nazivlju su se zadržali slavenski nazivi, pa se već u iznijetoj građi jasno može vidjeti da naše kapice potječu iz predturskoga vremena.

Kao o "nadaleko poznatim *počelicama*" govori M. Gušić u Tumaču izložene građe Etnografskog muzeja u Zagrebu gdje proučavajući svilu u vezu i tkanju jadranske i dinarske narodne nošnje, za "geometrizirani cvjetni ornament na livanjskim i kupreškim *bočama*" uzima za "najdalje prostiranje rustičnog, nemuslimanskog sviloveza u zapadnoj Bosni. Metalni privjesci ovih *boča* govore o dinarskom načinu ukrašavanja ruha i oglavlja, a sitni cvjetasti uzorak, izrađen vezom po broju, daje sliku polikromnog mozaika, kako se u srodnom izrazu susreće i sa hercegovačkim maramama *prevezaćima*. Kapice udatih žena pokazuju prostiranje jedinstvenog motiva iz područja najviših Dinarskih planina sve do južnog ruba Panonske nizine. Stalni motiv veza na ovim *počelicama* je *razrezana jabuka*, što je zapravo granata, plod primorskog šipka. Motiv granatne jabuke u helenističkom je tekstu još podređen ostalim znatno jačim ukrasnim elementima. Posredovanjem kasnog bizantskog veza i tkanja ovaj motiv ulazi u talijansku renesansu, gdje od 15. st. unaprijed zadobiva dominantnu dekorativnu službu. Kupreško-livanjska *počelica* motiv granate sačuvala je u ranom renesansnom vidu".⁴⁴

⁴⁰ M. Gušić, nav. dj., str. 181.

⁴¹ S. IVANČIĆ, "Europski stilski utjecaji u tradicijskome kostimu Jadrana", Ethnologica Dalmatica 4-5, Split 1995./1996., str. 39.

⁴² M. Gušić, nav. dj., str. 51.

⁴³ S. IVANČIĆ, nav. dj., str. 38.

⁴⁴ M. Gušić, nav. dj., str. 96.

Sl. 3. Livanjska nošnja sa počelicom (privrezačem), kovrljakom i boščom.
Na slici je Ivka Tadić, fotografirana u Etnografskom muzeju u Splitu, 1937. god.

Proučavajući žensku nošnju Livanjskog polja (sl. 3), M. Gušić zaključuje da u njoj nema orijentalno-turskih značajki, ma da je ovaj kraj u 18. st. ostao unutar turske granice te da nošnja pokazuje najčišće dinarsko obilježje.⁴⁵ Međutim, slika starinskog kulturnog dobra najviše je očuvana u oglavlju koje je služilo *mladi* odnosno nevjesti, a sastojalo se od tri elementa: *kovrljaka*, *kape - počelice* zvane i *privrezač*, te *marame* ili *bošče*. *Kovrljak* od početnog romanskog *copertum* preko *coverlo* i *hoverlica*, u ovom je kompleksu prešao na podložak u oglavlju sastavljen od više predmeta. Takav kovrljak podložak učvršćuje se na samu kosu. Ispletten je od ljeskova pruća i konopljine uzice u obliku obruča, a na nju se stavlja pravokutnik od krute sirove kože. Na *kovrljak* stavlja se *kapa* tako, da prednji, vezeni dio visoko stoji na tom obruču i kao dijadem nadvisuje čelo. Straga se kapica veže uzicom. Ovaj nedotjerani način vezanja kapice ostaje sakriven pod četverokutnom maramom, koja se presložena prebacuje na kapu, ali tako da pregib dolazi na samo tjeme, te prednji vezeni dio kapice ostaje otvoren. Naročita slika ovako složenog oglavlja još je pojačana *špiodama*, iglama pribadačama, koje se bar dvije, a i više, ubadaju na sastavu marame i kape. U *špioda* su krupne filigranske glavice kao orah, a obično su srebrne i posrebrene. Kapa i marama su od domaćeg tankog lanenog platna ukrašene po izbor vezom. Upravo

⁴⁵ M. Gušić, nav. dj., str 179.

livanjski i kupreški vez u svili, na maramama i kapama *privezačama*, glasovit je po finoći i izvanrednom skladu boja, u kojem u veoma dobroj pastelnoj polikromiji prevladava bakreno-crvena. Kako je već rečeno u tumačenju sviloveza, u ovom se vezu kao osnovni motiv javlja granatna jabuka. Ista tektonika nalazi se i u bijeloj udovičkoj kapi iz Dobrote, pa i u skromnom svilenom vezu *počelice*⁴⁶ s otoka Mljeta, a srodne crte ovom oglavlju nalaze se i u selima okoline Ljubije.⁴⁷

U arheološkom nalazu kape ukrašenom zlatnom čipkom iz 15. st. iz Bile kraj Travnika i kasnijim varijantama sačuvanim u narodnoj nošnji M. Gušić tumači kao kulturnu ostavštinu iz doba uspona bosansko-zahumskog društva u vremenu od 13. do 15. st.⁴⁸

Povijesni izvori govore za livanjski kraj da je sve do 1326. god. pripadao hrvatskoj državnoj teritoriji nakon čega ulazi u vlast bosanskog bana Stjepana Kotromanića, da bi nakon kratkog vremena (1342.) opet ušao u sastav hrvatske države. Konačno je u sastavu Bosanske države krajem 14. st., te se kasnije spominje u rukama različitih gospodara sve do dolaska Turaka koji ga osvajaju 1485. god.⁴⁹

Umjesto zaključka

Ako se osvrnemo na početak rada i cijeli tijek istraživanja zaključak je vodio u neku ruku prema onom što je M. Gušić već davne 1955. god. razjasnila u svom *Tumaču izložene građe*. Arheološkim srednjovjekovnim nalazima tekstila u Grborezima kod Livna i Biloj kod Travnika može se pratiti trag u istraživanju koji je vodi do naših kapa *počelica*, dok je M. Gušić u svilovezu i vezenim motivima te u trodijelnom oglavlju od kape, podloška i vela, vidjela utjecaj kasnogotičkog stilskog odijevanja, također imajući u vidu kapu iz Bile.

Isto tako u autorovom istraživanju vidi se prostiranje naziva *počelica* i sličnog načina nošenja koji obuhvaća (izvan) dinarsko područje dok M. Gušić u tom slučaju vidi široko i jedinstveno prostiranje motiva od Dinarskih planina sve do južnog ruba Panonske nizine, dotičući i otoke na jugu.

Arheološkim istraživanjem u Livanjskom polju pronađeni su čipkarski ostaci kape koji su naknadno provlačeni kroz mrežastu čipkarsku podlogu.

⁴⁶ M. Gušić, nav. dj., str. 129: *Počelica* se ovdje naziva i škufija.

⁴⁷ ISTA, str. 180-181.

⁴⁸ ISTA, str. 180.

⁴⁹ M. PETRIĆ, "Geografski i historijski pregled", GZM u Sarajevu, n.s., svz. XV-XVI, Sarajevo, 1961., str. 24-25.

Vidjeli smo da je kapa kod Kotora primjer slične izrade a za koju se tvrdi da je izrađena istim preplitanjem niti kao i *jalba* u sjevernoj Hrvatskoj. Tako su se naše kape našle u poveznici starohrvatskog sa mediteranskim nasljeđem sa jednom novom formulacijom u njihovom posljednjem izdanju krajem prošlog stoljeća.

U konačnici možemo reći da je, M. Gušić velikim dijelom obradila pojam i porijeklo naših kapa, koja nakon toga nisu bila predmetom istraživanja. Razlog mogu biti različiti nazivi za istu pojavu - *počelica* i *privezač*, te ne povezivanje tih naziva pod istu pojavu, kao i sama dvoznačnost naziva *počelica*, koja se negdje odnosi na kapu, a negdje na nakit. Uz to svakako stoji i činjenica da je već sredinom prošlog stoljeća gotovo izumrlo sjećanje na ovako oglavlje i zamijenilo ga novo koje se sastojalo od crvene kape, *barundžuka* i *perle*, te *bošče* kod starijih žena i kao takvo postalo jedinom poznatom folklornom svojinom livanjskog kraja. Mlade su žene umjesto vezenih *počelica* nosile crvenu kapu s prišivenim novčićima koji su razdijeljeni po sredini pratili oblik *pružanke* koji se vezao na *počelici*.

Iako su cilj bile, dakako, naše kape *počelice* i njihova rekonstrukcija, to smo pristupili istraživanju susjednih krajeva u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj s dostupnom literaturom te se tako na kraju stekao uvid u rasprostranjenost naziva i uloge oglavlja koji obuhvaća široko dinarsko područje sve do Posavine na sjeveru a ponegdje zadirući i na jadranske otoke na jugu te na zapad do Prigorja. Ovim radom sigurno nisu obuhvaćena sva područja gdje se susreće ovakva vrsta oglavlja pa tako i ova tema ostaje otvorena kao i mogućnost povezivanja našeg oglavlja s drugima koji imaju drugačije nazive.

Sažetak

U ovom radu raspravlja se o kapama *počelicama*, *privezačama* koje su dio inventara etnografske zbirke Franjevačkog muzeja i galerije Gorica Livno a za kojih nije bilo nikakvih podataka o mjestu pronalaska i njihovoj funkciji. Istraživanjem se otkriva da je kapa dio svadbenog oglavlja zajedno sa podloškom *kovrljakom* ili *kolobarom* sačinjenim od pruća ili kartona na koji se stavlja kapa koja visoko стоји sa prebačenom *boščom* pričvršćenom *špiodama*. Kape su izrađene tehnikom tkanja od lanenog materijala sa polikromnim sviljenim vezom s motivom razrezane jabuke odnosno granate šipka što ga sve skupa dovodi u vezu sa kasnogotičkim načinom odijevanja. Tome u prilog idu i neka arheološka istraživanja rađena u Livanjskom polju i u Biloj kod Travnika gdje su pronađeni ostaci kapa. Svi podaci upućuju da se radi o predturskoj kulturnoj baštini

čije primjerke čuvamo u Muzeju. U radu se također može vidjeti rasprostranjenost istih ili sličnih naziva *počelici* koja obuhvaća najviše dinarsko područje ali i prelaze njegove granice.

Jela VRDOLJAK

AUF DEN SPUREN EINER KOPFBEDECKUNG

Zusammenfassung

In diesem Beitrag geht es um Kappen *počelice* (Stirnkappe), *privezače* (Bindekappen), die Bestandteil der ethnographischen Sammlung des Franziskanermuseums und -galerie Gorica Livno sind, und über die es keine Angaben zu ihrem Herkunftsland und ihrer Funktion gab. Durch die Forschungen wurde entdeckt, dass die Kappe zur Kopfbedeckung der Hochzeitstracht gehört, zusammen mit dem Unterteil *kovrljak* oder *kolobara*, der aus Reisig oder Karton gemacht wurde, auf den die Kappe gelegt wird, die dann mit der umgehängten *bošča* (Tuch) gefestigt durch *špiode* (Stecknadeln) hoch steht. Die Kappen wurden mit Webtechnik aus Leinenstoff gemacht, mit vielfarbiger Seidenstickerei mit dem Motiv des zerschnittenen Apfels bzw. des Granatapfels; alle diese Hinweise kann man in Verbindung mit der Bekleidungsweise der Spätgotik bringen. Das beweisen auch einige archäologische Ausgrabungen im Feld von Livno und in Bila bei Travnik, wo Überreste dieser Kappen entdeckt wurden. Alle Angaben weisen darauf hin, dass es sich um vortürkisches Kulturerbe handelt, dessen Exemplare im Museum aufbewahrt werden. Im diesem Beitrag wird auch die Verbreitung der gleichen oder ähnlichen Bezeichnungen wie *počelica* betrachtet, die meistens das dinarische Gebiet umfassen, aber auch seine Grenzen überschreiten.

Literatura

- D. ALAUPović-GJELDUM, *Običaji i vjerovanja pri sklapanju braka u dijelu Splitske zagore* Ethnologica Dalmatica 4-5, Split, 1995./1996., 63-81.
S. BAJIĆ, *Osnovne karakteristike tradicijske seoske nošnje u Hercegovini*, GIZMBiH u Sarajevu, n.s., svz. 48/49, Sarajevo, 2000., str. 5-102.
Š. BEŠLAGIĆ, *Grborezi, srednjovjekovna nekropola*, Sarajevo, 1964.
S. BRAICA, *Nošnja i moda*, Retorikom Starih u Carstvu Znakova, Ethnologica Dalmatica, Etnografski muzej Split, Split, 1998., 34-79.

- I. ČREMOŠNIK, *Srednjovjekovna kapa iz Bile kod Travnika*, GZM Bosne i Hercegovine u Sarajevu, NS, svz. VII, Sarajevo, 1952., 111-120.
- Z. ČULIĆ, *Narodna nošnja*, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, n.s., svz. XV-XVI, Sarajevo, 1961., 159-185.
- Z. ČULIĆ, *Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini*, Zagreb, 1965.
- V. ČULINović-KONSTANTinović, *Oglavlja kao simboli društvenog statusa*, Etnološka tribina 21, Zagreb, 1998., 237-244.
- N. ECKHEL, *Jalba - Tehnika pletenja ženskih kapica*, Etnološka tribina, 9, Zagreb 1986., str. 67-77.
- M. FILIPOVIĆ, *Narodna nošnja u Rami*, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, n.s., VI, 1951., Sarajevo, 121-133.
- J. FORJAN, *Pučko odijevanje u Imotskoj krajini početkom 20. stoljeća*, Etnološka Tribina 25, Zagreb, 2002., 121-135.
- M. GAVAZZI, *Hrvatska narodna umjetnost*, Zagreb, 1944.
- M. GUŠIĆ, *Tumač izložene građe*, Etnografski muzej Zagreb, Zagreb, 1955.
- S. IVANČIĆ, *Europski stilski utjecaji u tradicijskome kostimu Jadrana*, Ethnologica Dalmatica 4-5, Split, 1995./1996., 37-43.
- F. IVANIŠEVIĆ, *Polica*, Odijelo i obuća, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, svz. 2, Zagreb, 1903., str, 302-312.
- N. JAKŠIĆ, *Nakit 14. stoljeća u Hrvatskoj i Bosni*, RFFZd, svz. 23 (10) 1983./84., Zadar, 1984., 331(111)-344(124).
- J. ROLIĆ, *Duvno kroz stoljeća*, Tomislavgrad - Zagreb, 2002.
- M. KARANOVIĆ, *Vođa kroz Etnografski muzej*, GZM Kraljevine Jugoslavije, god. LI-1939., Sarajevo, 1940., str. 37-63.
- Z. MARKOVIĆ, *Narodna nošnja na Kupresu*, GZM u Sarajevu, n.s., IX, 1954., Sarajevo, 95-110.
- Z. MARKOVIĆ, *Narodna nošnja iz okoline Sarajeva*, Narodne igre Bosne i Hercegovine, p.z., Sarajevsko Polje, 1950., 27-38.
- Z. MARTIĆ, *Vezak vezla, niz Bosnu gledala*, Tradicijsko odijevanje i nakit Hrvata Bosne i Hercegovine iz zbirke samostana i duhovnog centra Karmel sv. Ilije, Buško jezero, Zagreb, 2005.
- M. PETRIĆ, *Geografski i historijski pregled*, GZM u Sarajevu, n.s., svz. XV-XVI, Sarajevo, 1961., 21-30.
- Z. VITEZ, *Mladenka u hrvatskim svadbenim tradicijama*, Zagreb, 1996., 81-90.
- J. VONDRAČEK-MESAR, *Oglavlje udate žene u Sesvetskom prigorju*, Muzej Prigorja, Sesvete - Zagreb, 1999.-2000.
- M. ŠILIĆ, *Narodni plesovi, pjesme i običaji Hrvata sjeverne Hercegovine, Završja i Kupreške visoravni*, 2003.